

STATĚ

VYBRANÉ ASPEKTY DĚDICKÉHO PRÁVA U CHETITŮ¹

Michaela Knollová²

Úvod a problematika pramenů

Na úvod je třeba uvést, že komplexní poznání chetitského dědického práva není bohužel s ohledem na nedostatečné prameny možné. Tento stav do velké míry zapříčiňuje absence právních pramenů soukromého charakteru, kdy zejména dochované závěti by mohly vnést světlo do této problematiky. Neznamená to ovšem, že by takovéto dokumenty nebyly vytvářeny. Závěti sice existovaly, ale s ohledem na to, že byly zachyceny na dřevěných destičkách se do současnosti bohužel nedochovaly.³ Pro získání, alespoň dílčích informací o dědickém právu jsme tedy odkázáni primárně na nejvýznamnější chetitskou právní památku tzv. chetitské zákony.⁴ Chetitské zákony se zabývají zejména právem trestním, rodinným a vlastnickým a ustanovení vztahující se k dědickému právu zde nalezneme pouze tři. Nejedná se o úpravu souvislou, ale jsou řešeny nahodilé problémy tohoto odvětví. Z toho je zřejmé, že dědické právo, co se praxe týče, zůstávalo i po vzniku tohoto významného psaného pramene práva řešeno nadále především prostřednictvím právních obyčejů.

Věno a manželův nárok na něj

První z ustanovení chetitských zákonů týkající se oblasti dědického práva nalezneme v § 27,⁵ který řeší otázku zůstavitelčina věna, respektive nároku pozůstalého manžela na něj: § 27 „*Pokud si muž vezme ženu a odvede ji do svého domu, vezme si do svého domu i její věno. Pokud tam žena zemře, musí být spálen její osobní majetek a muž získá její věno. Pokud zemře v otcovském domě a jsou zde děti (var. a má syna), muž její věno nezíská.*“⁶

Pro pochopení tohoto ustanovení je třeba podrobnějšího pohledu na chetitské manželství, respektive na chetitská manželství, neboť jsou zde zachyceny dva možné typy manželství. První část pojednává o tradičním manželství patriarchální společnosti, kdy po sňatku žena opouští otcovský dům a následuje manžela do jeho domova. Takovému svazku předcházelo zasnoubení,⁷ které provázelo předání darů⁸ a uzavření smlouvy mezi ženichem a rodiči nevěsty. Důležitou součástí smlouvy byla úhrada ceny za nevěstu zvaná *kúšata*. Její výše pravděpodobně nebyla nijak standardizovaná, ale závisela na společenském a majetkovém postavení ženicha a rodiny nevěsty a pochopitelně se do ní promítlo i ocenění nevěsty a jejích kvalit. Žena pak přinášela do manželství věno zvané *iwaru*, které vyjadřovalo její podíl na otcově majetku, jež obdržela na místo dědictví a v případě smrti otce již tedy na další podíl neměla nárok.⁹ Právě toto věno *iwaru* je předmětem zájmu citovaného ustanovení, neboť v průběhu existence manželství manžel s tímto majetkem nemohl volně nakládat, náležela mu pouze jeho správa a zemřela-li žena první, bylo třeba vyřešit otázku, komu věno připadne. Primárně připadalo ženino věno po její smrti jejím

potomkům. V případě, že však děti neměla, pak za výše popsaných okolností dědil pozůstalý manžel.

Druhá část ustanovení pak pojednává o druhém typu chetitského manželství. Jedná se o manželství, které je označováno jako *erěbu*.¹⁰ Potřeba existence dalšího typu manželství byla řešením situace, kdy muž měl pouze dcery a potřeboval dědice, pokračovatele rodu. V tomto typu manželství ženich po sňatku následoval manželku do jejího otcovského domu a došlo vlastně k jeho adopci ze strany tchána, kterou bylo zajištěno pokračování rodového jména. Toto manželství sebou přinášelo odlišné podmínky pro věno – *iwaru*, kdy v případě absence ženinych potomků po její smrti nepřipadalo jejímu manželovi ale nazpět jejímu otci.¹¹ U tohoto typu manželství byla i *kúšata* placena opačně, tedy ze strany otce nevěsty ženichovi. Co se týče charakteru manželství, pak byl totožný jako standardní svazek, pouze vazby rodinných příslušníků byly odlišné a klíčovou postavou rodiny nebyl manžel, ale otec manželky. S ohledem na výše uvedené, tedy na značná omezení ze strany tchána, bylo třeba takového ženicha ke sňatku nějakým způsobem motivovat. Dostatečnou motivací pro takový svazek pak mohly být finanční prostředky tchána, tedy zajištění budoucnosti muže prostřednictvím movité nevěsty. V tomto ohledu se nabízí otázka motivace budoucího tchána pro souhlas se svazkem dcery a nemajetného ženicha. Někteří autoři se domnívají, že manželství *erěbu* mohlo být oboustranně výhodné při uzavírání smíšených sňatků, tedy svazků mezi svobodnými a otroky.¹² Chetitské právo takovým svazkům nebránilo, ale přistupovalo k nim různě v souvislosti s uhrazením či neuhrazením kupní ceny (*kúšata*), jež měla klíčový dopad na společenský status manželů. Pokud si tedy kupříkladu otrok vzal svobodnou ženu a uhradil *kúšata*, pak sice sám svobodu nezískal, ale děti z tohoto svazku vzešlé se narodily svobodné. Pokud by *kúšata* nebyla uhrazena, pak by došlo ke ztrátě svobody dosud svobodné ženy: „Pokud AGRIG¹³ nebo pastýř uprchne se svobodnou ženou a nepřináší za ni věno, ona se stane ve třetím roce¹⁴ otrokyní.“¹⁵ V této souvislosti se nabízí otázka týkající se finanční situace otroka. Chetitská společnost umožňovala otrokovi vlastnit majetek, přičemž pochopitelně v tomto směru velmi záleželo na konkrétním pánovi daného otroka a jeho vstřícnosti v tomto směru. Trevor Bryce uvádí, že otevření možnosti otrokovi získat vlastní finanční prostředky, mohlo být oboustranně výhodné, neboť i vlastník profitoval z nadprůměrně pracovitěho otroka. Dále pak upozorňuje, že i sám vlastník mohl mít v takovém případě ze snaživého otroka a jeho zvýšené produktivity prospěch. Za pravděpodobnou cestu otroka k získání majetku pak označuje práce v oblasti zemědělství, kde upozorňuje na zákonná nařízení směřující k maximální možné využitelnosti zemědělské půdy.¹⁶ Vrátime-li se ke zmiňovanému manželství *erěbu*, pak si lze s ohledem na výše uvedené představit situaci movitějšího otroka, který prostřednictvím dceřina sňatku získá svobodná vnoučata, přičemž jeho motivace může být navíc posílena absencí vlastního mužského potomka. Na druhé straně si stejně tak lze představit motivaci nemajetného svobodného muže k uzavření takového sňatku. V případě sňatku *erěbu* pak byla rovněž *kúšata* hrazena, ale jak již bylo zmíněno, s ohledem na ekonomický podtext tohoto svazku byla hrazena obráceně, tedy tchánem ženichovi. Lze tedy říci, že se nejednalo o cenu nevěsty, ale cenu ženicha.

Vydědění syna matkou

Druhá zmínka dotýkající se oblasti dědického práva v chetitských zákonech se vztahuje k problematice moci matky nad synem:

§ 171 „*Pokud matka odstraňuje synův oděv, vydědí tím své syny. Pokud její syn přijde zpět do jejího domu (tedy je navrácen), on/on (pozn. je to nejasné) vezme její dveře a odstraní je, on/ona vezme její..... a její..... a odstraní je, tímto způsobem je (tedy syny) bere zpět; a učiní svého syna znovu svým synem.*“¹⁷

Toto ustanovení bývá podle některých autorů považováno za ojedinělou stopu matriarchální společnosti, která měla údajně u Chetitů předcházet doloženou společnost patriarchální. Ephraïm Neufeld ve své knize pak cituje Édouarda Cuqa, který uvádí, že se takovýto případ váže na situace, kdy byla žena vdova, rozvedená či zapuzená a nebyla povinna živit syna, který to nedokázal sám či který se k ní špatně choval.¹⁸ Druhá teorie pak vychází zřejmě z premisy, kdy pravomoc matky nad synem je podřízena pravomocí otce nad synem, a může být tedy uplatněna pouze subsidiárně. K této se přiklání právě Ephraïm Neufeld, který zmiňuje možnost, že matka zapuzující syna byla vdaná, ale vykonávala moc nad ním jako zástupnou moc otce, který momentálně aktivně působil v armádě.¹⁹ K takovým situacím pak mohlo s ohledem na militantní povahu Chetitů a téměř neustálé vojenské výpravy docházet velmi často. K této teorii přispívá i značná otcovská (nikoli matčina) moc, typická nejen pro Chetity, ale i ostatní země starověkého Blízkého Východu, která zahrnovala kupříkladu i právo poskytnout syna jako odškodnění při zabití nebo jeho prodeji.²⁰

Pouze ze skutečnosti, že v chetitské společnosti dominovali muži, ovšem nelze jednoznačně vyhodnotit, že pozice žen byla zcela podřízená. I v jiných kulturách, které jsou takto zaměřeny, tedy kde jsou dominantními ve společnosti muži, bývá patrný prvek značné nezávislosti ženy a dokonce autority ženy-matky nad svými syny. Není tedy vyloučeno, že autorita matky nebyla zástupnou rodičovskou pravomocí za nepřítomného otce, ale že matka byla syny skutečně velmi vážena a ctěna. Při bližším pohledu na pozici žen v chetitské společnosti pak sice vidíme řadu omezení, zejména co se týče jejich podílu na řízení státu a ve veřejném životě. Nicméně tato omezení, kupříkladu v oblasti nástupnictví na královský trůn, lze snadno vysvětlit obligatorními požadavky na osobní výkon vojenských povinností panovníkem a skutečností, že ani v jiných státech starověkého Blízkého Východu nebylo obvyklé, aby se ženy podílely na vládnutí či správě státu.²¹ Naopak podíváme-li se blíže na charakter chetitské společnosti, pak ženy byly velmi ctěny kupříkladu v oblasti náboženství (což dokládá i existence ryze ženských kultů pro muže tabuizovaných) a ani v zákonech pak vyjma otázky nevěry a cizoložství²² nenalezneme znevýhodňování žen kupříkladu ve smyslu jejich slabší ochrany v trestním právu.²³ Rovněž skutečnost, že mohly samy iniciovat rozvod nebo vlastnit majetek, dokládá, že jejich pozice nebyla vůči mužům bezvýhradně podřízená. V tomto ohledu je třeba si uvědomit, že období „temna“ pro pozici žen ve společnosti nebyl starověk, ale spíše středověk.²⁴

S ohledem na tyto skutečnosti pak lze akceptovat i myšlenku, že pozice žen mohla být natolik silná, že za určitých okolností mohly vydědit i vlastní syny, a to nezávisle na názoru manžela.

Levirát

Poslední, patrně nejvíce zajímavé ustanovení chetitských zákonů, se zabývá otázkou tzv. levirátu:

§ 193 levirát „*Pokud má muž ženu a pak muž zemře, ženu si vezme jeho bratr, pak si ji vezme otec. Pokud také otec zemře, jeden z bratrových synů si vezme ženu. Nebude trest.*“²⁵

Jak je z citovaného ustanovení patrné, úmrtí manžela v chetitské společnosti neznamenovalo pro vdovu odloučení od jeho rodiny ani návrat do otcovského domu. Naopak po ovdovění jí čekal nový sňatek se švagrem a v případě jeho absence s tchánem či synovcem. Tato široká nabídka potencionálních ženichů pak pravděpodobně zajišťovala dostatečné zajištění aplikace levirátu a tím i znovu připoutání ženy k rodině zesnulého muže. Je třeba zdůraznit, že se jednalo nikoli o možnost, ale povinnost, která zavazovala jak vdovu, tak i mužské příslušníky rodu, na které se ustanovení vztahovalo. Význam existence takové právní úpravy v chetitském právu s ohledem na absenci pramenů nenalezneme, ale s největší pravděpodobností šlo na jedné straně o snahu o zachování rodové linie a na druhé straně pak o neméně významný ekonomický důvod. Realizace levirátu jednoduchým způsobem vyřešila otázku dědění, kdy nový manžel „zdedil“ nejen vdovu, ale i majetek zemřelého a zamezil tak riziku ztráty těchto ekonomických hodnot pro zůstavitelovu rodinu.²⁶ V chetitských pramenech přitom není zmíněna žádná možnost, jakým způsobem by se muž či žena mohli z povinnosti levirátního manželství vyvázat. Ani skutečnost, že by se v konkrétním případě jednalo již o ženatého muže, nebyla překážkou tohoto svazku, neboť monogamie byla sice (z ekonomických důvodů) v chetitské společnosti převažující, ale nikoli zákonem nařízená.²⁷ Ekonomické aspekty ustanovení o levirátu pak lze považovat za klíčové, neboť zákony nijak nestanoví odlišný postup v případě, kdy vdova se zemřelým manželem měla mužské potomky a rodová posloupnost tak byla zachována. Jediným vodítkem může být skutečnost, že se povinnost znovu se provdat vztahovala na vdovu ve věku plodném,²⁸ ale i zde může být patrný ekonomický význam, neboť žena, která již překročila plodný věk, zpravidla již byla s novou rodinou natolik sžitá, že v ní zůstala, neboť vyšším věkem se možnosti návratu do otcovského domu či dalšího sňatku jeví méně pravděpodobnými.

Zajímavou se bezpochyby jeví i poslední věta zmíněného ustanovení tedy „nebude trest“. Ta reaguje na absolutní zákaz sňatků či sexuálních styků mezi příbuznými v chetitském právu, které byly zakázané nejen u příbuzenství pokrevního, ale i u příbuzenství vzniklého sňatkem.²⁹ Překročení těchto pravidel znamenalo spáchání jednoho z nejzávažnějších trestných činů, dokonce hrdelního.³⁰ Závažnost pak je třeba posoudit i v kontextu chetitského trestního práva, které stanovilo trest smrti pouze výjimečně, v případě skutečně závažné trestné činnosti (kromě těchto sexuálních deliktů sem patřil například odpor vůči pánovi či státnímu zřízení nebo čarodějnictví).³¹ Ochrana rodiny ve všech oblastech včetně ekonomické byla pro Chetity zásadní. Uvedené ustanovení tedy v případě levirátu činí výjimku a takovýto svazek legalizuje a stanovuje jeho beztrestnost.

Další vývoj a levirát u Hebrejců

S ohledem na omezenou existenci chetitské říše, tedy na její zánik okolo roku 1190 př. Kr.³² nelze zkoumat další vývoj levirátu u Chetitů. Tato skutečnost ovšem neznamená definitivní zánik tohoto institutu, neboť Chetitě stejně jako jejich současníci ovlivňovali

své sousedy v řadě oblastí, kulturu a právo nevyjímaje. Chetitské právo pak ovlivnilo zejména Kanaánci a Hebrejce.³³ Dle některých teorií byl hebrejský národ z části tvořen právě národem chetitským.³⁴ Právě v hebrejském a posléze židovském právu levirát nejen přetrvál, ale nadále se i rozvinul. I v hebrejském právu znamenal levirátní sňatek výjimku, obdobně jako v právu chetitském, která povolovala, ba dokonce příkazovala realizovat původně tabuizovaný vztah mezi ženou a jejím švagrem.³⁵ Hebrejci se ovšem neomezili na pouhé převzetí tohoto institutu, ale upravili jej podle svých potřeb.³⁶ Základními prameny pro poznání hebrejského levirátu jsou příběh Judy a Támar, Kniha Rút a zejména pak ustanovení Deuteronomia. Jediným relevantním zdrojem informací o levirátu je ovšem Deuteronomium, neboť v příběhu Judy a Támar ani Rút a Boaze nejde o klasickou aplikaci levirátu.³⁷ Nejmarkantnějším rozdílem mezi levirátem chetitským a hebrejským pak bylo u Hebrejců omezení potencionálních adeptů na uzavření manželství toliko na bratra zesnulého: „*Když budou bydlet bratři spolu³⁸ a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrůvství. Prvorozený syn, kterého porodí, ponese jméno jeho zemřelého bratra, aby jeho jméno nebylo vymazáno z Izraele.*“³⁹

Jak je z citovaného ustanovení patrné, Hebrejci zde explicitně vyjádřili význam levirátu, tedy zachování rodového jména neboli rodu jako takového a potažmo prostřednictvím syna „obětníka“ i udržování kultu zemřelých předků⁴⁰ či „předání zaslíbení Hospodinovo“ jak uvádí příběh Judy a Támar.⁴¹ S oficiálně uvedeným významem levirátu u Hebrejců se však nelze bez dalšího smířit, neboť jsou zde i další neméně důležité aspekty a i přes skutečnost jakou důležitost mělo u Hebrejců mít syna⁴² nelze opominout ani důvod ekonomický. I zde šlo o zachování majetku v jeho neporušené podobě ve stávající rodině.⁴³ V některých případech pak obě vysvětlení splývají, např. Eryl W. Davies dokonce výslovně uvádí, že zachování jména bylo totožné se zachováním majetku zemřelého.⁴⁴ Stejně jako u Chetitů i zde, pokud bylo levirátní manželství realizováno, stal se švagr jediným dědicem svého zemřelého bratra.⁴⁵ Pokud by však tento sňatek realizován nebyl, došlo by ze zákona k rozdělení dědictví.⁴⁶ V tomto ohledu nelze opominout ani skutečnost, že podle hebrejského práva disponovala žena rovněž vlastními finančními prostředky, které mohly být pro švagra také zajímavou motivací pro uzavření sňatku. Z pohledu ženy mohl být levirát v řadě případů výhodný i pro ni, neboť nepatřila mezi dědice manželova majetku⁴⁷ a její vlastní majetek jí nemusel zajišťovat samostatnou existenci.⁴⁸ V tomto ohledu je třeba zmínit ještě názor Ephraïma Neufelda, který za důvod levirátu považuje hmotné zabezpečení bezdětné vdovy, a svůj názor staví na jedné straně na vyloučení ženy z dědictví po manželovi a na druhé straně na povinnosti potomků, starat se o matku.⁴⁹ Jak ovšem uvádí i Raymond Westbrook, vznik tohoto poněkud komplikovaného institutu pouze za účelem zabezpečení vdovy se jeví poněkud krkolomným.⁵⁰

S ohledem na mnohaletou existenci tohoto institutu u Hebrejců respektive posléze u Židů oproti Chetitům byl v kontextu objevujících se problémů, tento institut doplněn i o možnost odmítnutí levirátu. Samotné uzavření levirátního manželství nelze hodnotit obecně a pro bratra zemřelého tak mohlo být v konkrétním případě jak výhodné, tak i nevýhodné. Pokud by nevýhody převážily, dával mu Starý zákon legální možnost jak levirát odmítnout: „*Avšak jestliže si ten muž nebude chtít vzít svou švagrovou, vystoupí jeho švagrová do brány ke starším a řekne: ‚Můj švagr se zdráhá zachovat svému bratrovi jméno v Izraeli, není svolný vůči mně užít práva švagrůvství.‘ Předvolají ho tedy starší*

jeho města a promluví s ním. Když bude stát na svém a řekne: ‚Nechci si ji vzít‘, přistoupí k němu před staršími jeho švagrová, zuje mu střevíc, plivne mu do tváře a prohlásí: ‚To si zaslouží muž, který nechce svému bratru zbudovat dům.‘ I bude mít v Izraeli přezdívku: ‚Dům vyzutého‘.⁵¹

Výše popsany obřad, nazývaný *chalice*, dával možnost volby, zda levirát realizovat či nikoli, výlučně muži. Jak vyplývá z charakteru obřadu, byla realizace odmítnutí poměrně nesnadná a navíc pro muže do velké míry ostudná. V první řadě se počítalo s aktivní iniciativou ženy, která se sama musela obrátit na starší s požadavkem řešení celé záležitosti. Žena v takovém případě nemusela nutně usilovat o realizaci samotného levirátního sňatku, ale o definitivní vyjasnění situace, neboť neproběhl-li by obřad *chalice*, nemohla uzavřít nový sňatek a ani se vrátit do otcovského domu. Samotný charakter obřadu, kdy muž předstoupil před radu starších (tedy před velmi respektovanou autoritu) a zde prohlásil, že nechce splnit povinnost vůči bratrovi, působí pro dotyčného velmi nepříjemně, čemuž odpovídá i ponižující rituál,⁵² kdy mu vdova zuje střevíc,⁵³ plivne do tváře a vyřkne stanovenou formuli. Podle některých výkladů mohlo jít dokonce o natolik nemilou záležitost, že dotyčný, aby se obřadu vyhnul, raději levirátní sňatek uzavřel.⁵⁴ V průběhu doby si praxe vyžádala vznik dalších pravidel pro průběh celého obřadu (určení vhodných či nevhodných dnů, přítomných osob či překážek pro samotný výkon *chalice*⁵⁵). Jednou ze zásadních podmínek byla nutnost vyčkat 90 dní od smrti manžela, neboť vdova mohla být se zemřelým těhotná. Provedením obřadu *chalice* došlo k definitivnímu zániku povinnosti uzavřít levirátní manželství.

S ohledem na to, že hebrejské právo nadále existovalo a dosud existuje jako právo židovské, vyvstaly v průběhu doby další problémy. Dosavadní institut vhodný pro agrární společnost v dalším vývoji logicky nejen ztrácel na významu, ale vyskytovaly se další aplikační problémy. Například definitivním prosazením monogamie, kdy ženatý bratr nemohl levirát realizovat a musel tak vždy podstoupit *chalicu* bez možnosti volby.⁵⁶ Levirátnímu sňatku mohlo rovněž bránit příbuzenství mezi švagrem a vdovou (mohlo jít např. o sestru jeho ženy či dceru). Vyvstávaly i další otázky např. kdo je povinným subjektem levirátu, zda jen jeden bratr či všichni, nebo zda je povinností zavázán i švagr, který se narodil až po smrti svého bratra.⁵⁷ S ohledem na provázanost židovského práva a náboženství nelze tento již zastaralý institut z práva ostatně ani dnes jednoduše vyjmout, a proto se v průběhu let vedly na téma levirát a *chalice*⁵⁸ diskuse, které se znovu rozhořely i po vzniku státu Izrael. Tato problematika není do současné doby jednoznačně dořešena a levirát i po tolika staletích od svého vzniku stále existuje.⁵⁹ S ohledem na střet tohoto institutu s principy moderního práva, je pak zvykem řešit problém případné budoucí levirátní povinnosti dokumentem zvaným *Shetar Chalitza*, který při svatbě podepíše všichni ženichovi bratři a tím se zaváží v případě nastalých okolností vykonat obřad *chalice*, a to bez nároku na finanční kompenzaci.⁶⁰ Je počítáno i se situací, kdy by v době sňatku byl některý z bratrů v důsledku věku nezpůsobilý k takovému podpisu, pak se zavazuje jeho otec k výplatě určité sumy peněz nevěstě v případě, že by situace nastala a syn odmítl obřad *chalice* podstoupit.⁶¹

Zamyšlení nad chetitskou dědickou posloupností

Jak již bylo uvedeno v úvodu, není možné podat kompletní obraz dědického práva chetitské společnosti a jsme limitováni pouze dílčí úpravou. Z těchto střípků a z dalších poznatků o kultuře, společnosti a právu tohoto národa, si pak můžeme alespoň částečně dědické právo představit. Co se týče hlavního charakteru tohoto odvětví, pak lze usuzovat na primární prosazování mužské posloupnosti se zvýhodněním postavením prvorozeného syna. V tomto ohledu lze do jisté míry vycházet i z dochovaných pravidel nástupnictví na královský trůn, kde jsou rovněž privilegováni synové.⁶² Právě v kontextu podrobných informací, které máme v oblasti nástupnických pravidel, lze dovodit, že i v případě dědění byly zohledňovány podobné aspekty, tedy že pro určení podílů na dědictví nemusel být pouhý věk či příslušnost k mužskému pohlaví klíčovými určovatelem, ale význam pravděpodobně měla i pozice matky potenciaálního dědice.⁶³ Jak již bylo zmíněno, společnost Chetitů byla sice převážně monogamní, nicméně nikoli striktně a při rozdělování dědictví mohli zřejmě figurovat synové různých manželek zůstavitele, přičemž vždy jedna manželka měla privilegované postavení, což se odráželo i do postavení jejího případného syna. V tomto ohledu rovněž nelze opominout případné nemanželské potomky, u kterých lze presumovat nepatrnou či spíše nulovou šanci na dědictví.

Poznámky

- ¹ Článek byl zpracován v rámci projektu ZČU SGS-2014-060 „Právo v běhu času“, který je řešen na katedře právních dějin Fakulty právnické Západočeské univerzity v Plzni.
- ² JUDr. Michaela Knollová, Ph.D., Katedra právních dějin, Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni.
- ³ Tento problém se týká řady důležitých pramenů, neboť nejkvalitnějších kamenných destiček se používalo zpravidla pouze u nejdůležitějších dokumentů, jako byly zákony, královská nařízení, mezinárodní smlouvy či náboženské texty. Z toho důvodu absentují i další významné prameny pro získání informací o této civilizaci, například správní dokumenty. BECKMAN, Gary: *Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia*. In: SASSON, Jack M. (ed.): *Civilizations of the Ancient Near East. Volume I*. New York, Simon & Shuster MacMillan, 1995, s. 539.
- ⁴ Původ těchto zákonů zachycených na dvou tabulkách je datován zhruba do období 15.–14. století př. Kr. nejčastěji do doby vlády krále Telipina. V současné době je k dispozici řada jejich překladů do světových jazyků (francouzština, angličtina, němčina, ruština apod.). Nejstarší překlad – do francouzského jazyka – pochází z roku 1922 a byl vytvořen Bedřichem Hrozným, který rozluštil chetitské písmo. HROZNÝ, Bedřich: *Code Hittite provenant de L'Asie mineure*. Paris, Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1922.
- ⁵ V originálním znění nebyly jednotlivé části číslované, číslování zavedl Bedřich Hrozný ve svém prvním překladu z roku 1922 a všechny další překlady i edice na něj navázaly. Pouze v některých případech autoři vedle tohoto číslování používají navíc ještě další číselnou nebo písmenou řadu.
- ⁶ HOFFNER, Harry: *Hittite Law*. In: ROTH, Martha T. (ed.): *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor. Second edition*. Atlanta, Scholar Press, 1997, s. 220–221.
- ⁷ Chetitské právo ovšem také ještě počítalo s možností získání manželky únosem, kterému pochopitelně žádné zasnoubení nepředcházelo. Viz § 37 chetitských zákonů např. in: NEUFELD, Ephraim: *The Hittite Laws*. Londýn, Luzac Publisher, 1951, s. 10.
- ⁸ K tomu blíže BRYCE, Trevor: *Life and Society in the Hittite World*. Oxford, Oxford University Press, 2004, s. 119 a násl.
- ⁹ NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 141.
- ¹⁰ Tento název pochází z akkadského výrazu pro „vstoupit“.
- ¹¹ K tomu blíže NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 141 a násl., s. 151 a násl.
- ¹² V této souvislosti je třeba zmínit, že Chetitě nerozlišovali pouze mezi svobodnými a otroky, ale existoval i mezistupeň jakési „polootroctví“. Bohužel hranice mezi otrokem a „polosvobodným“ nejsou příliš jasné. Ephraim Neufeld polosvobodně definuje jako osoby sice závislé na svém pánovi, ale přesto ve značně odlišné pozici oproti otrokovi. K tomu NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 119–121. K tomu také např. HAASE, Richard: *The Hittite Kingdom*. In: WESTBROOK, Raymond (ed.): *A History of Ancient Near Eastern Law. Volume one*. Leiden – Boston, Brill, 2003, s. 631–634.

- ¹³ Označení AGRIG a SIPAD (pastýř) vychází z práce daného jedince. Význam slova AGRIG je však nejistý.
- ¹⁴ COLLINS, Billie Jean: *The Hittites and their World*. Houston, 2007, s. 117. Z daného překladu není jasné, zda se jedná o ztrátu svobody na tři roky, či zda musí tři roky uplynout, aby ke ztrátě svobody došlo. Massamichi Yamada uvádí, že dané ustanovení znamenalo, že otrok se nemohl oženit se svobodnou ženou bez úhrady ceny za nevěstu, a pokud se toho odvážil, změnil se následně její status. YAMADA, Massamichi: *The Hittite Social Concept of „Free“ in the Light of the Emar Texts*. *Altorientalische Forschungen*, Vol. 22, Iss. 2, Berlin, 1995, s. 311, citováno z WESTBROOK, Raymond: *The Female Slave*. In: MATTHEWS, Viktor H. – LEVINSON, Bernard M. – FRYMER-KENSKY, Tíkva (eds.): *Gender and Law in the Hebrew Bible and The Ancient Near East. Journal for the study of the Old Testament: Supplement series 262*. Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998, s. 226. Pokud by se vycházelo z premisy „trestu“ za nezaplacení této ceny, pak by se výklad přikláněl k ztrocení po třech letech od únosu, neboť by byly vyřešeny situace, kdy by takto nestandardně (a ze strany ženy dost možná i nedobrovolně) uzavřené manželství nepřetrvalo delší dobu a vyřešily se tak problémy případné další změny statusu ženy.
- ¹⁵ § 35 chetitských zákonů in: NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 10.
- ¹⁶ BRYCE, Trevor: op. cit., s. 122–123.
- ¹⁷ HOFFNER, Harry: op. cit., s. 234.
- ¹⁸ NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 184.
- ¹⁹ NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 184.
- ²⁰ NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 123.
- ²¹ Tímto tématem se autorka zabývala ve své disertační práci. KNOLLOVÁ, Michaela: *Postavení panovnice v orientální despocii (egyptský faraón versus chetitský král)*. Disertační práce, Masarykova univerzita, Právnická fakulta, vedoucí práce Ladislav Vojáček, Brno, 2014, s. 153–160.
- ²² K tomu např. WESTBROOK, Raymond: *Law from the Tigris to the Tiber: The Writings of Raymond Westbrook. Volume 1 The Shared Tradition*, vyd. WELLS, Bruce – MAGDALENE, Rachel, Winona Lake (Indiana), Eisenbrauns, 2009, s. 245–288. K tomu rovněž autorka in: KNOLLOVÁ, Michaela: *Trestní právo starověkého Egypta a Chetitské říše, komparativní studie*. Brno, Václav Klemm – nakladatelství a vydavatelství, 2012, s. 85–87.
- ²³ K této problematice autorka podrobněji ve svém příspěvku *Inequality in Hittite and Ancient Egypt Criminal Law*, předneseném na konferenci Crime and Punishment in Antiquity, 3rd International Interdisciplinary Conference on Ancient Languages and Cultures, Wrocław, 17.–19. 6. 2015, Mediterranean and Oriental Studies, University of Wrocław.
- ²⁴ SASOON, John: *Ancient Laws & Modern Problems. The balance between justice and a legal system*. Bristol (UK) – Portland (USA), Intellect Books, 2004, s. 120.
- ²⁵ GÖTZE, Albrecht: *The Hittite Laws*. In: PRITCHARD, James B. (ed.): *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplement*. Princeton (NJ), Princeton University Press, 1969, s. 196.
- ²⁶ HAASE, Richard: op. cit., s. 640.
- ²⁷ BRYCE, Trevor: op. cit., s. 132–133. V praxi se s polygamií svazky setkáváme, stejně jako v jiných společnostech zejména na nejvyšší úrovni, především u panovníka, kdy jsou důvody zejména dynastické (zajištění následníka) a diplomatické (stvrzení přátelských vztahů se sousedními státy). K tomu KNOLLOVÁ, Michaela: *Postavení panovnice v orientální despocii*, s. 151.
- ²⁸ NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 192.
- ²⁹ Srov. § 195 chetitských zákonů in NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 55 a násl.
- ³⁰ V překladu Bedřicha Hrozného a Ephraima Neufelda není trest přímo definován, respektive Bedřich Hrozný překládá jako „*nasstane trest*“ a Ephraim Neufeld uvádí „*je to ohavnost*“. Albrecht Götz ve svém překladu jasně hovoří o trestu smrti: „*je to hrdelní zločin*“. § 189 chetitských zákonů in: HROZNÝ, Bedřich: op. cit., s. 147; NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 54; GÖTZE, Albrecht, op. cit., s. 196. V originálním znění je chetitský výraz *hu-u-ur-ki-il*, který v překladu znamená ohavnost, horor či rozhořčení. I bez explicitního vyjádření trestu znamenalo dle Ephraima Neufelda využití tohoto výrazu v zákonném ustanovení trest smrti. NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 189.
- ³¹ Přísný postih incestních vztahů nebyl ve starověkém Blízkém Východě nijak výjimečný, spíše naopak. K tomu např. ZISKIND, Jonathan R.: *Legal Rules on Incest in the Ancient Near East. Revue internationale des droits de l'antiquité*, 3e Série, Tome 35, Liège, 1988, s. 79–109.
- ³² Poslední ránu slábnoucím říši zasadily tzv. „mořské národy“. Hlavní město Chattusaš bylo zničeno a říše padla. Chetitě ovšem pochopitelně toho roku všichni nezmizeli ze zemského povrchu. Asimilovali se s ostatními kmeny v této oblasti, jako byli například Lúvíjci. Jejich kultura a stejně tak jejich právo bylo sice smíšeno s jinými národy, přesto zcela nezaniklo a dále existovalo, byť v modifikované podobě.
- ³³ K tomu NEUFELD, Ephraim: op. cit., s. 94 a násl. O paralelách mezi chetitským a hebrejským právem se rovněž zmiňují MATTHEWS, Victor H. – BENJAMIN, Don C.: *Old Testament Parallels. Law and Stories from the Ancient Near East*. New York, Paulist Press, 1997, s. 110 a násl.
- ³⁴ LYSCHAN, Felix von: *Jews and Hittites. Science*, Vol. 23, No. 571, 1894, s. 21.
- ³⁵ Srov. Lv 18,16 in BÍČ, Miloš a kol.: *Starý zákon. Překlad s výkladem 2. Druhá a Třetí kniha Mojžíšova. Exodus – Leviticus*. Praha, Kalich, 1975, s. 300.
- ³⁶ K tomu dále BURROWS, Millar: *Levirate Marriage in Israel, Journal of Biblical Literature*, Vol. 59, No. 1, New York, 1940, s. 25 a násl.

- 37 Podrobnější rozbor obsahuje KNOLLOVÁ, Michaela: Levirát (u Chetitů a Hebrejců). In: *Dny práva 2011 – Day of Law 2011. Ovlivňování sféry soukromého práva právem veřejným v minulosti* [online]. Brno, Masarykova Univerzita, 2012 [cit. 17. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/sbornik/historie.pdf; http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/A10%20History.html.
- 38 Výraz „bratří, kteří žijí spolu“ respektive jeho výklad se stal předmětem dalších diskuzí, kde se setkáváme s různými názory na to, zda se jedná o případ, kdy je patriarcha rodiny (tj. tehán dotyčné ženy) stále nazívu a společně soužití tedy vychází z ekonomické závislosti synů nebo zda je již mrtve. K tomu LEGGETT, Donald A.: *Levirate and Goel Institutions in the Old Testament with Special Attention to the Book of Ruth*. Londýn, Mack Publishing, 1974, s. 42–48.
- 39 Dt 25,5-10 in BIČ, Miloš a kol.: *Starý zákon. Překlad s výkladem 3. Čtvrtá a Pátá kniha Mojžíšova. Numeri – Deuteronomium*. Praha, Kalich, 1974, s. 285.
- 40 BIČ, Miloš et al. *Starý zákon. Překlad s výkladem 3*, s. 285.
- 41 Srov. Gn 38 in BIČ, Miloš a kol.: *Starý zákon. Překlad s výkladem 1. První kniha Mojžíšova. Genesis*. Praha, Kalich, 1968, s. 222–227.
- 42 BURROWS, Millar: op. cit., s. 31.
- 43 Viz KNIGHT, Douglas A.: *Law, Power and Justice in Ancient Israel*. Louisville, Westminster John Knox Press, 2011, s. 131 a násl., který výslovně uvádí jako cíl levirátu nejen zajištění dědice – nositele jména zemřelého, ale i udržení majetku v rámci rodiny.
- 44 DAVIES, Eryl W.: Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 1. *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 2, Leiden – Boston, 1981, s. 141. Dokládá to odkazem na starozákonní ustanovení o Dědictví Selofchardových deer. V tomto příběhu se řeší návaznost rodové linie muže, který zemřel bez mužského potomka. Dědictví se domáhají jeho dcery právě proto, aby bylo rodové jméno zachováno, neboť v této souvislosti je jméno muže zachováno v Izraeli pouze v případech, že zůstane jemu nebo jeho rodu v dědictvém držení půda v zaslíbené zemi. Nu 27,1-11, in BIČ, Miloš a kol.: *Starý zákon. Překlad s výkladem 3*, s. 145–146.
- 45 Eryl W. Davies uvádí, že se muž po sňatku stal toliko správcem jmění pro budoucího syna a teprve v případě, že by se z manželství syn nenarodil, přešel by majetek na něj. DAVIES, Eryl W.: Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 2. *Vetus Testamentum*, Vol. 31, Fasc. 3, Leiden – Boston, 1981, s. 258–259.
- 46 MIELZINER, Moses: *The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times, and its Relation to the Law of the State*. Cincinnati, The BLOCH Publishing and Printing Company, 1884, reprint Obscure Press, 2008, s. 55.
- 47 DAVIES, Eryl W.: Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 1, s. 139.
- 48 K ekonomickému postavení vdovy například STEINBERG, Naomi: Romancing the Widow: The Economic Distinctions between the 'almānā, the 'iššā-'almānā and the 'ešet-hammēt. In: WESTBROOK, Raymond – LYONS, Deborah (eds.): *Women and Property in Ancient Near East and Mediterranean Societies* [online]. Center for Hellenistic Studies Harvard University, 2003 [cit. 23. 11. 2015]. Dostupné z: chs.harvard.edu/CHS/article/displayPdf/385. Publikováno také In: ELLENS, Harold J. – ELLENS, Deborah L. – KNIERIM, Rolf P. – KALIMI, Isaac (eds.): *God's Word for Our World. Volume I: Biblical Studies in Honor of Simon John De Vries. Journal for the Study of the Old Testament: Supplement Series 338*, London, T&T Clark, 2004, s. 327–346.
- 49 NEUFELD, Ephraim: *Ancient Hebrew Marriage laws, With special references to General Semitic Laws and Customs*. London – New York – Toronto, Longmans, Green and Co., 1944, s. 29–30.
- 50 WESTBROOK, Raymond: *Property and the Family in Biblical Law. Journal for the Study of the Old Testament: Supplement series 113*. Scheffield, JSOT Press, 1991, s. 72.
- 51 Dt 25,5-10, in: BIČ, Miloš a kol.: *Starý zákon. Překlad s výkladem 3*, s. 285.
- 52 Průběh rituálu popisuje například GREENSTONE, Julius H.: Halizah. In: ADLER, Cyrus a kol. (eds.): *Jewish Encyclopedia. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyclopedia* [online]. West Conshohocken (PA), [JewishEncyclopedia.com](http://www.jewishencyclopedia.com), 2002–2011 [cit. 20. 10. 2011]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7105-halizah>.
- 53 Dle některých autorů je střevíc jakýmsi ztělesněním majetku po zemřelém a „zutím“ tedy dochází ke vzdání se tohoto vlastnictví. K tomu a rovněž také podrobněji k významu střevíce v Bibli CHINITZ, Jacob: The Role of the Shoe in the Bible. In: BACON, Shimon (ed.): *Jewish Bible Quarterly*, Vol. 35, No. 1, Jerusalem, 2007, s. 41–46, dostupné také z: http://jbjq.jewishbible.org/assets/Uploads/351/351_shoe2.pdf.
- 54 K tomu srov. FRIEDLÄNDER, Michael: *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*. New York, E. P. Dutton & Co., 1904, kapitola 49. [online]. Seforim Online. [cit. 10. 9. 2011]. Dostupné z: http://www.teachittome.com/seforim2/seforim/the_guide_for_the_perplexed.pdf.
- 55 GREENSTONE, Julius H.: op. cit.
- 56 Monogamie byla zavedena do židovské rodiny v průběhu vrcholného středověku v Evropě pod vlivem většinové křesťanské společnosti. CHLOROS, Aleck – RHEINSTEIN, Max – GLENDON, Mary Ann (eds.): *International Encyclopedia of Comparative Law. Volume IV. Persons and Family*. Tübingen – Leiden – Boston, Mohr Siebeck – Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 31.
- 57 Problematika levirátu je podrobně zpracovaná v rámci talmudického traktátu Jebamot. SLOTKI, Israel Wolf: Yebamoth. Translated into English with Notes, Glossary and Indices. In: EPPSTEIN, Isidore (ed.): *Seder Nashim* [online]. [cit. 25. 9. 2011]. Dostupné z: <http://halakhah.com/yebamoth/index.html>. Problematiku příbuzenství brání sňatku pak zpracoval MIELZINER, Moses: *The Jewish Law, Marriage and Divorce in*

- Ancient and Modern Times and its Relation to the Law of the State*. Littleton (Colorado), Fred B. Rothman & Co., 1987, s. 33–60.
- ⁵⁸ Průběh rituálu *chalice* s ohledem na jeho častější frekventovanost v souladu s požadavky moderní společnosti přitom byl postupně zbavován dehonestujícího charakteru.
- ⁵⁹ Problematiku levirátu a *chalice* v židovském právu a vývoj do moderní doby blíže představuje autorka in KNOLLOVÁ, Michaela: Levirát (u Chetitů a Hebrejců), s. 112–127.
- ⁶⁰ MIELZINER, Moses: op. cit., s. 55.
- ⁶¹ GREENSTONE, Julius H.: op. cit.
- ⁶² K problematice nástupnictví autorka podrobněji in KNOLLOVÁ, Michaela: Nástupnictví v Chetitské říši. In: FRÝDEK, Miroslav – TAUCHEN, Jaromír (eds.): *Poceta Karlu Schellemu k 60. narozeninám*. Ostrava – Přívoz, KEY Publishing s.r.o., 2012, s. 380–386.
- ⁶³ V tomto ohledu je zásadním pramenem Telipinovo prohlášení. K tomu autorka podrobněji in KNOLLOVÁ, Michaela: Telipinovo prohlášení a jeho vliv na příští chetitské vládce, stručný nástin. In: VOJÁČEK, Ladislav – TAUCHEN, Jaromír (eds.): *Sborník ze semináře. Sborník*, The European Society for History of Law, 2012, s. 54–58.

Selected Aspects of the Law of Succession in the Hittite Empire

Michaela Knollová

Summary

This article shows some aspects of the law of succession in the Hittite empire. With regard to only fragmentary information from the extant sources, we are focused on three sub-areas. The first part of the article is about the inheritance of a dowry of a deceased married woman when for choice of heirs is important primary the existence or non-existence of descendants of a testator and secondary on the type of marriage in which the testator lived. The second part covers when the son is disinherited by his mother and the extent and nature of this institute. The third, most extensive content section, examines levirate marriage. Levirate marriage is analyzed not only in the Hittite law but also in the subsequent continuation in Hebrew law and later Jewish law from the beginning to the present. Finally, the author thinks about the rule of succession, especially in the context of the nature of Hittite society, not omitting the rules of succession to the Hittite throne.